

EL AMAN HANI VE KÖSE HÜSREV PAŞA ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Salih ULUÇAY*

Özet

Bitlis Rahva Ovasında yer alan El Aman Hanı, 16. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı mimarisi örneklerindedir. Vakfiyesine göre yapılış gayesi, gelen geçen yolcu ve kervanlara sığınmak ve konaklama hizmeti sağlamaktır. Yapının kapalı alanı 90x70 metre gibi muazzam fiziki ölçülere sahiptir. Kapalı alan haricinde geniş ve revaksız bir avlu ve ana binaya bitişik büyük ve zarif bir hamamı mevcuttur. El Aman Hanı bu haliyle külliye görünümünde bir kervansaraydır. Han olarak anılması bu gerçeği değiştirmez ve esasen herhangi bir mahzuru da yoktur. Zaman içinde bu külliyenin bazı bölümleri yıkılmıştır. El Aman Hanı, 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devletinin Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa tarafından bir hayrat olarak yaptırılmış ve kendi adına kurduğu Hüsrev Paşa Vakfına devredilmiştir. Hüsrev Paşa, kurduğu bu vakfın ve bu kervansarayın yaşaması için de şehir içinde ve dışında büyük gelirler ve akarlar bağışlamıştır. Söz konusu bu vakfın Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan vakfiyesine göre, El Aman Hanı'nın ve Vakfının tamamlanma ve tanzim edilme tarihi Hicri: 987/Miladi:1579'dur. Merhum Hüsrev Paşa, Van Beylerbeyi olarak görev yaptığı yıllarda Van ve Bitlis'te bu kervansaraydan başka çok sayıda bayındırlık eserleri inşa ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: El Aman Hanı, Köse Hüsrev Paşa, Bitlis

A REWIEV ON EL AMAN HOSTEL AND KÖSE HÜSREV PASHA

Abstract

El Aman Hosted situated in Bitlis Rahva Plain is a sample of Otoman Architecture in the second half of 16 th century. According to its vakfiye its purpose of construction is to provide shelter and accomodation service for passing caravans and passencers. The closed area of hostel is 90x70 meters which is quite enormons. Except from the closed area, there is a large yard which hasn't a porc and a large and elegant bath next to the main construction. The hostel as it stands, seans to be a caravansary in the from of complex. To be called as a hostel does not change this reality and in fact it does not have any resarwations. Some parts of this complex came down in due course. The El Aman Hostel was built as a charity by Köse Hüsrev Pahsa, Van Grand Seigneur of

* Öğr. Gör. Bitlis Eren Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, s.ulucay@beu.edu.tr

otoman state, in the Second half of 16th century and it was abalienated to Hüsrev Pahsa Foundation which he established on its behalf. In order to sustain this fountain and caravansary, Hüsrev Pahsa donated revenues and real estates inside and outside the city. According to the endowment of this foundation available in general Directorate for foundations, the completion and regularization date of the El Aman Hostel is Islamic calendar: 987/Gregorian Calendar 1579. Deceased Hüsrev Pahsa, during his governorship in Van, built many other public works except from this caravansary.

Keywords: El Aman Hostel, Köse Hüsrev Pasha, Bitlis

Giriş

Hanlar ve kervansaraylar, geniş alanlara yayılmış Osmanlı mimari yapıları içinde özel bir yer işgal eder. Vakıf ruhu ve düşüncesinden yola çıkılarak tesis edilen bu yapılar, Asya'yı Anadolu ve Avrupa'ya bağlayan ticaret yolları üzerinde seyahat eden yolcu ve kervanlara barınak sağlamak amacıyla yapılmışlardır. Kuş uçmaz kervan geçmez denilen dağ başları ve ıssız ovalar üzerinde inşa edilen bu bayındırlık eserlerinin en önemlilerinden biri de Bitlis Rahva ovasında bulunan El Aman Hanıdır. Yakın zamanda gerçekleştirilen büyük restorasyondan sonra ortaya çıkan heybetli görünüşüyle bu tarihi yapı, ziyaretçileri üzerinde geçmişte olduğu gibi hayranlık duygusu uyandırmaya devam etmektedir.

El Aman Hanı XVI. yüzyılın ikinci yarısında, Safeviler'e karşı bölgeyi tahkim etmek isteyen Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Anadolu'daki en dikkat çeken mimari ve sosyal yapılarından biridir. Kanuni Sultan Süleyman tarafından İran Seferleri (1534-1548) esnasında fethedilerek kurulan Van Vilayeti, Osmanlı Devletinin İran hududundaki en önemli serhad şehirlerinden biri haline gelmiştir.² III. Murat devrinin (1574-1594) önemli bir bölümünde Van'da Beylerbeylik yapmış olan Hüsrev Paşa, Van ve Bitlis'te, kamu güvenliğini sağlamak ve sosyo-ekonomik hayatı geliştirmek amacıyla büyük imar faaliyetlerine girişmiştir. Bu strateji doğrultusunda inşa ettirdiği ve kendi adıyla bütünleşmiş olan tarihi yapıların büyük bir bölümü günümüze kadar gelmiştir.³ Bunlardan biri olan El Aman Hanı, bu Hüsrev Paşa yapıları içinde özel bir öneme sahip olduğu gibi, aynı zamanda Bitlis vilayeti açısından da Osmanlı mirasını günümüze taşıyan bir şaheserdir.⁴

El Aman Hanı'nın Bânisi (Yaptıranı) Kimdir?

El Aman Hanı'nın bânisinin III. Murat dönemi Van Beylerbeyilerinden Hüsrev Paşa olduğu genel olarak bilinmekle birlikte, Han'ın kitabesinin bulunmaması ve ilgili kaynakların yetersizliğinden dolayı yakın zamanlara kadar

² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara- 1975, s.57 vd.

³ Semavi Eyice, "Hüsrev Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul- 2010, s.49-50.

⁴ M. Oluş Arık, *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*, Ankara -1971, s.105.

bu husus bilimsel açıdan netlik kazanmamıştı. Hatta son zamanlarda Han'ı yaptıranın halk tarafından bilinen Hüsrev Paşa değil Evliya Çelebi'nin Bitlis seyahatı=IV. Mehmed Devri başları= sırasında Van Beylerbeyliği yapmış "koca" ya da "köse" lakaplı başka bir Hüsrev Paşa olduğu yolunda görüşler ileri sürülmüştür. Halbuki o zaman yaşamış ve Van Beylerbeyliği yapmış böyle bir Hüsrev Paşa tarihen mevcut değildir.

Fakat son yıllarda yapılan bazı bilimsel yayınlarla Kervansarayın, 1579 yılında, o sırada Osmanlı Devletinin Van Beylerbeyi bulunan "köse" lakaplı⁵ Hüsrev Paşa tarafından yaptırıldığı herhangi bir tereddüde yer bırakmayacak şekilde ortaya konulmuş bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çekenini geçtiğimiz yıllarda bir üniversite dergisinde yayınlandı. "Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa ve Rahva Kervansarayı Vakfiyesi" adıyla yayınlanan bu makalede El Aman Kervansarayı ve bânisi Hüsrev Paşa hakkında önemli bilgilere yer verilmektedir. Şöyle ki; Makaleye adına veren "Rahva Kervansarayı Vakfiyesi" nin Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğünde bulunan Bitlis Vilayeti Vakıflar Defteri içinde yer aldığı ve bu vakfiyenin El Aman Hanı'na ait olup Hüsrev Paşa tarafından tanzim edildiği tespit edilmiştir. Makale yazarları bu hususta; "Yapmış olduğumuz kritiklerle vakfiyenin gerçekten Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya ait olduğunu tespit ettik." demekte ve vakfiye hakkında özetle şu bilgileri vermektedirler: "Bitlis Vakıflar defteri 40x50 ebadında olup, 58 sahifeden ibarettir. Adı geçen vakfiye bu defterin 15-17 sahifeleri arasındadır. Vakfiye bu deftere istinsah edilmiştir. Klasik Osmanlı vakfiyeleri tarzındadır. Vakfiyenin baş kısmı yani dua cümlesi buraya kaydedilmemiştir. Vakfiyenin son bölümlerinde Vâkıf yani vakfiyeyi kuran Hüsrev Paşa'nın nasıl bir hayır sahibi olduğu, yaptırdığı Rahva Kervansarayı'nın akarları, işleyiş tarzı, kervansarayın görevlileri ve ücretleri, vakfın sıhhati için gerekli prosedürler, vakfı kuruluş amacı dışına çıkarmaya yeltenenler hakkında beddua ve lanet cümleleri kaydedilmiş ve vakfiyenin tarihi düşülmüştür; evâil-i zi'l kade 987/Aralık 1579." ⁶

Hüsrev Paşa'nın Hayatı ve Van Beylerbeyliği

III. Murat Dönemi Van Beylerbeyilerinden olan Hüsrev Paşa'nın doğum yeri ve doğum tarihi hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Son dönem Osmanlı "sicill" (kısa biyografi) yazarlarından Mehmet Süreyya Bey'in Sicill-i Osmânî (Osmanlı Meşhurları) adlı ünlü eserine göre özetle; "Hüsrev Paşa Enderun'dan yetişme olup, birtakım devlet görevlerinde bulunduktan sonra Kanuni'nin son yıllarında Beylerbeyilik payesine yükseldi. En sonuncusu Van Beylerbeyliği olmak üzere İran hududundaki çeşitli Osmanlı vilayetlerinde valilik

⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, II, Kültür Bakanlığı ve Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını, Ankara 1996, s.684.

⁶ Mustafa Oflaz-Rahmi Tekin; "Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa ve Rahva Kervansarayı Vakfiyesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, Yıl 2000, s. 208.

görevlerinde bulundu ve nihayet 1587 yılında İran Harbinde şehit oldu. Emir vermesini bilir ve tedbirliydi. Serhat işlerine vakıftı.”⁷

Mehmed Süreyya Bey’in verdiği bu bilgiler bize Hüsrev Paşa’nın Beylerbeyilik görevlerinin tamamını doğuda hudut ve serhat vilayetlerinde tamamladığını göstermektedir. Zaten kaynağa göre Paşa, İran hududundaki Osmanlı politikalarına vakıf, tedbirli ve dirayetli bir devlet adamıdır... Yalnız Sicill-i Osmanide Hüsrev Paşa’nın Van valiliği için verilen tarih ile diğer bazı kaynaklar karşılaştırıldığında bir farklılık göze çarpmaktadır. Şöyle ki; Sicill-i Osmaniye göre Hüsrev Paşa 1585 yılında Van valiliğine atanmış ve bu görevde iken 1587’de İran harbinde şehid düşmüştür. Bu duruma göre Hüsrev Paşa Van valiliği görevinde bu tarihten önce bulunmamış ve bu görevi de sadece iki yıl sürmüştür. Halbuki o dönem hakkında bilgi veren başka kaynaklar incelendiğinde Hüsrev Paşa’nın Van valiliği görevine bu tarihten çok daha önce getirildiği ve bu görevde uzun yıllar kaldığı anlaşılmaktadır. Van ve Bitlis’te yaptırdığı tarihi yapıların kitabeleri ve vakfiyesi üzerinde bulunan tarihler incelendiğinde bu durum görülmektedir. Bu tarihlerden ikisi Van’daki yapılara aittir. Eski Van şehrinde Hüsrev Paşa tarafından yaptırıldığı kabul edilen külliye içinde yer alan Hüsrev Paşa Camii’nin kitabesi üzerinde hicri 975 (Miladi 1567) tarihi mevcuttur. Yine aynı külliye içinde yer alan Hüsrev Paşa’ya ait türbenin kitabesi de hicri 995 (Miladi 1587) tarihini verir.⁸

Bir diğer önemli tarih, Bitlis Rahva ovasında bulunan El Aman Hanı’nın bizzat Hüsrev Paşa tarafından tanzim edilmiş olan Vakfiye’si üzerinde bulunanıdır. Buna göre, yukarıda ayrıntılarını verdiğimiz bu Vakfiye’nin üzerinde Hicri 987 (Miladi 1579) tarihi mevcuttur. Bu tarihlemelere göre, Hüsrev Paşa’nın en azından 1579’da ve hatta bu tarihin belli bir süre öncesi ve sonrasında Bitlis’i de içine alan Van Beylerbeyliği görevinde bulunmuş olduğu şüphe götürmez. Zaten, Paşa’nın bu görevi sırasında adı geçen şehirlerde yürütmüş olduğu bir dizi imar faaliyetleri, O’nun bu görevde uzun yıllar kalmış olduğunu göstermeye kâfidir. Hüsrev Paşa’nın Van Beylerbeyliği sırasında bir taraftan burada kendi adını taşıyan ve içinde cami, medrese, kütüphane, han, hamam ve imaretin yer aldığı Hüsrev Paşa Külliyesini yaptırırken diğer taraftan bunlara yakın tarihlerde Bitlis’teki han, hamam, kervansaray ve diğer eserleri inşa ettirdiği anlaşılmaktadır.⁹

Hüsrev Paşa’nın 1580’lerden önce Van beylerbeyliği görevinde bulunduğunu gösteren daha başka kaynaklar da mevcuttur. Onlardan biri de Bitlis Emiri Şeref Han’ın (1578-1597) Şerefnâme adlı ünlü eserinde verdiği bilgilerdir. Bu eserinde Şeref Han; Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa’nın tavassutuyla, Sultan III.

⁷ Mehmed Süreyya, *Age.*, s.684.

⁸ Semavi Eyice, “Hüsrev Paşa Külliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul- 2010, s.49.

⁹ Semavi Eyice, *Agm.*, s.50.

Murat tarafından kendisine “Bitlis Hakimliği” menşurunun verilmesi üzerine, Hicri 3 Şevval 986’da (M. 3 Aralık 1578) 1000 kişilik maiyeti ile birlikte, “Kızılbaş İran’dan kaçarak Osmanlı İslam Diyarına ve atalarının irsî toprağına” geri döndüğünü bizzat ifade etmiştir.¹⁰ 1516 yılında kurulan Bitlis Emirliği, Şerefhan’ın babası Emir Şemseddin’in İran’a iltica etmesinden dolayı 1535 yılında ilga edilmişti. Adı geçen Şeref Han, bu nedenle İran’da dünyaya gelmiş, İran Şahı’nın mahiyetinde yetiştirilerek çeşitli görevlere atanmış olup, en son Osmanlı Devletine iltica etmeden önce Nahcivan Hanlığı görevinde bulunuyordu.¹¹

Hüsrev Paşa’nın Van Beylerbeyliği sırasında bayındırlık faaliyetlerinin yanı sıra, Osmanlı devletinin İran Hududunda takip ettiği strateji doğrultusunda, önemli siyasi faaliyetlerinin olduğunu da görüyoruz. Bunların en önemlisi olarak Paşa, İran hudut boyları ve İran içindeki siyasi gelişmeleri büyük bir dikkatle takip ederek bunlar hakkında Divan-ı Hümayuna muntazam bir şekilde raporlar gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu raporların en önemlisi, 1576’da İran Şahı Tahmasp’ın ölümüyle İran’da baş gösteren dahili buhran üzerine Devlet-i Aliyye’nin doğu hududunda başını sürekli ağrıtan bu ülke üzerine bir sefer açılmasının tam zamanı olduğu yolunda gönderdiği rapordur. Bu rapor ve benzeri başka değerlendirmeler neticesinde, Osmanlı Devleti İran üzerine 1578-1590 yılları arasında gerçekleşen ve Azerbaycan, Şirvan ve Tebriz’in fethi ile sonuçlanan büyük bir sefer başlatmıştır. Bu seferde Osmanlı Ordusuna sırasıyla Lala Mustafa Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa gibi vezirler “serdar-ı ekrem” ünvanıyla komuta etmiş ve Hüsrev Paşa da 1587’deki vefatına kadar bu komutanların emrinde önemli görevler ifa etmiştir.¹²

Han’lar ve Kervansaraylar

Osmanlı Devri Mimarî uygulamalarına bakıldığında hanlar ve kervansaraylar arasında birtakım işlevsel ve mimari özellik farklılıklarının olduğu görülür. Mimari farklılıklar; kervansarayların genellikle şehirlerarasındaki önemli ticaret yolları üzerinde inşa edilmeleri, külliye adı verilen yapılar topluluğu içinde yer almaları ve han’lara göre daha büyük fiziki ölçülere sahip olmalarıdır. Hanların ise genelde şehir içlerinde inşa edilmeleri, sadece kapalı alanlardan oluşmaları ve daha küçük fiziki ölçülere sahip olmalarıdır. İşlevsel farklılıklara gelince; kervansarayların sığınma ve barınma başta olmak üzere konaklama ve ticaret gibi geniş amaçlarla inşa edilmeleri, hanların ise öncelikle ticari amaçlarla yapılmalarıdır. Osmanlı kervansarayları istisnasız külliye şeklinde ve önemli

¹⁰ Şeref Han, *Şerefname, (Kürt Tarihi)*, Çeviri: M.Emin Bozarıslan, Hasat Yayınları, İstanbul 1990, s.403.

¹¹ Osman Gazi Özgüdenli, “Şeref Han” (Ö.1012/1603-1604), *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, İstanbul 2010, s.548.

¹² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Age.*, s.57 vd., İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972, s. 14.

kervan yolları üzerindeki menzillerde inşa edilmiştir. Bu külliye yapı çeşitliliği açısından oldukça zengindir. Kervan yolları üzerinde ve şehir dışlarında inşa edilmelerine rağmen bu külliye birer küçük şehir nüvesini oluşturur ve zamanla etraflarında kasabalar oluşur. Bu tür kervansaray külliyelerin en bilinen örneklerinden bazıları; İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Kervansarayı ve Külliyesi (1660), Ulukışla Öküz Mehmet Paşa Kervansarayı ve Külliyesi (1619), Payas Sokollu Mehmet Paşa Kervansarayı ve Külliyesidir (1574). Bu Osmanlı Külliye Kervansarayları, genelde işlek kervan yolları üzerinde, bazen de korkulu ve ıssız yollar üzerinde korunma ve iskân amacıyla inşa edilmiş “derbent” adı da verilen menzil külliyeleridir. Bu külliye teşkil eden en önemli ve olmazsa olmaz yapılar; cami, kervansaray, medrese, bedesten, çifte hamam, arasta, imaret ve zaviyedir.¹³

Kervansaray ve hanların mukayesesi hakkında başka bir kaynak şu bilgileri vermektedir: “Kervansaraylar, kitabelerinde han, ribat olarak da anılmaktadır. Günümüzde “han”, şehir içinde konaklama ve ticaret amacıyla inşa edilen yapılar için kullanılan bir kelime olmuştur. Hanlar mal yapımı ve ticaret işlerinin birlikte görüldüğü yerlerdi ve isimlerini de burada üretilen mallardan alıyorlardı. (İstanbul’da Şekerci Hanı, Bursa’da Koza Hanı, Erzurum’da Taşhan gibi) Şehirlerarasındaki yollar üzerinde yaptırılan ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde (barınma, konaklama, ticaret) olanlara ise kervansaray denilmektedir. Kervanlar burada geçici olarak konaklar, beraberlerinde getirdikleri malları pazarlar ve para işlemlerini yaparlardı. Ayrıca Ribat olarak da anılmaları kervansarayların kaynağını işaret etmektedir. Ribatlar, sınır boylarında ve stratejik yerlerde ordu birlikleriyle binek hayvanların konakladığı, ileri harekâtlar için askeri amaçlı yapılarıdır. Büyük Selçuklular ve onlardan önceki İslam Devletlerinde rastlanan bu yapılar Anadolu Selçuklularından itibaren kervansaray adını almaya başlamıştır.”¹⁴

El Aman Hanı Han mı Kervansaray mı?

El Aman Hanı olarak bilinen tarihi yapı, ilgili kaynaklarda “Hüsrev Paşa Hanı”, “Rahva Kervansarayı” gibi farklı isimlerle anılmaktadır. Bizzat Han’ın Vakfiyesi’nde, yapının “kervansaray” olarak tasarlanıp yapıldığı belirtilmektedir. Aynı vakfiyede yapının, Rahva Alemler nam mevkiinde yolculara ve Han’da konaklayanlara bir sığınak olarak yapıldığının belirtilmiş olması zaten yapılış amacının kervansaray olduğunu gösterir. Zira şehir dışlarındaki تنها yollar üzerinde yolcular ve kervanların bu tür ihtiyaçlarını karşılayan yapılar kervansaraylardır. El Aman Hanı’na ait Vakfiye’nin başlangıç kısmında Vakfın Kurucusu Hüsrev Paşa, tarihi yapının yapılış gayesini ve teşekkülâtını şu şekilde

¹³ Oktay Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi Yayını, İstanbul 1986, s.252, 267, 268, 269, 270-360.

¹⁴ Şebnem Akalın, “Kervansaray”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV, İstanbul 2002, s.299.

açıklamaktadır: “...cümle müsafirîne nâfi her tarafa şâyî bir mevzi-î hiras olan memerr-i nasdan muztar olan herkese feryad-ı resi olmak hatırası hücum idüb bu suret-i sahife-i hatıralarında münakkaş ve mersum olacak âfâkın ittifakı, belki cümle muhalifinin vifakı olan Bitlis’e karib ber-cây-ı serd-i heva yani beyne’nâs meşhur olan Rahva’nın Alemler nam mevkiinde sâdirîn ve vâridîn ve mârrîn ve nâzilîne menzil ve me’va olmağıçün; on ikişer ocaklı birbiri içinde altı bab (?) **kerbânsaray** bina idüp ve ol ihyanın itmamı içün ana muttasıl birkaç hucurat ve bir çeşme-i mânend-i âb-ı hayat vücuda getürüb ve hidâyet-i rahmânî ile ihtida, yani Hazret-i Halil irsine iktida-i kasd idüb ve müsafirlerin zaman-ı istirahatlarında enva-ı et’îme ile ziyafet tedarikatı içün mukabelesinde matbah ve kiler ve furun ve mahzen ve ambar ve sair mâ lâ büdde minhu olan her ne ki müheyya ve müterekkeb ve mükemmel ve müretteb kılub; ve ibâd-ı zühhâd içün bir mescid-i şerif ve ma’bed-i latif dahi inşa idüb, bunların tarik-i muhtar üzere vakf-ı sahih-i şer’î lazımu’l-i’tibar kılındıktan sonra, işbu hasenatın temşiyesine ve bu hayratın tenmiyesine mühim ve lazım ve vacib ve mütehattim olan i’car-ı mevkufat ve ihtira’ı müstekıllat olduğu ecilden zikr olunan Alemler nam mevzi’de bina olunan **kerbansaray** kurbunda bir bab boyahane ve üç bab dükkan ...”¹⁵

Vakfiye metnindeki bu ifadeler, El Aman Hanı’nın, han değil kervansaray olduğunu göstermektedir. Çünkü ıssız bir ovada inşa edilmiş, sadece ticari amaçlı olmayıp yolculara bir sığınak ve konaklama amacı taşımakta ve herhangi bir han ile karşılaştırıldığında çok daha büyük fiziki ölçülere sahip olduğu görülmektedir.¹⁶ Zaten konu ile ilgili yapılmış ilk çalışmalardan birinde bu kanaati oluşturan aşağıdaki bilgiler mevcuttur: “Bitlis Tatvan arasındaki Rahva Düzü denilen bozkırın takriben ortasında bulunmaktadır. Çevresinde başka bir bina veya kalıntı yoktur.... Doğu batı aksında uzunluğu takriben 90 m güney kuzey doğrultusunda en geniş mesafesi takriben 70 m gibi muazzam ölçülere sahip, Anadolu’nun en büyük kervansaraylarından biridir. Doğu tarafında büyük, aslında da şimdiki gibi revaksız olduğunu tahmin ettiğimiz bir avlusu vardır. Buraya kuzey kenarında şimdi epeyce tahrip olmuş bulunan portaldan (taç kapı) girilir. (Şu an bu portal ve yapının tamamı aslına uygun büyük bir restorasyon geçirmiş bulunmaktadır. S.U.) Portaldan avluya girince karşıda (güneyde) büyük bir eyvan görünüşüyle avluya açılan bir tonoz (yarım silindir şeklinde genelde tuğladan örülmüş tavan) ile girilen bir bina bloku vardır. Burası hamam kısmı olup, aşağı yukarı avlunun bütün güney kenarı boyunca uzanmaktadır. Avlunun batı kenarı boyunca uzanan, hatta dışarı taşan muazzam kütle, kervansarayın asıl kapalı mekânları ihtiva eden ana yapısıdır.”¹⁷ Kervansaray iç detaylar açısından da

¹⁵Mustafa Oflaz-Rahmi Tekin; *Agm.*, s. 213 (Not: El Aman Hanı’na ait Hüsrev Paşa Vakfiyesi’nin içinde bulunduğu Bitlis Vilayeti Vakıflar Defteri, tespitlerimize göre Bitlis Vakıflar Bölge Müdürlüğünden birkaç yıl önce Vakıflar Genel Müdürlüğü Tescil ve Kültür Daire Başkanlığına nakledilmiştir. S.U.).

¹⁶M. Oluş Arık, *Age.* s. 85-105.

¹⁷M. Oluş Arık, *Age.* s.86.

oldukça ayrıntılıdır, şöyle ki; birbiri içinde altı kısma ayrılmış olup, her birinde on ikişer ocak olmak üzere iç mekanda toplam 72 ocak bulunmaktadır.

Kaynaklarda Rahva Kervansarayı olarak adlandırılan bu muazzam yapı Anadolu'daki diğer Osmanlı Kervansaray ve Hanları'ndan oldukça farklı özelliklere ve orijinalliğe sahiptir. Adeta nevi şahsına münhasır bir yapıdır. Bu kanaati aşağıdaki bilgilerden edinmek mümkündür: “ Muhteşem Osmanlı Kervansarayları arasında “ El Aman Hanı” gibi büyük yapılar, mesela Payas'taki gibi (II. Sultan Selim Külliyesi veya diğer adıyla Sokollu Mehmet Paşa Kervansarayı) dev eserler vardır. Ancak bunlar adeta birer şehir nüvesi, birer idari-iktisadi-sosyal merkez gibi hazırlanmış muazzam tesisler halindeki külliyelerin birer kısmını meydana getirirler. Hâlbuki El Aman Hanı, Rahva Düzü denen bozkırda, tıpkı Selçuklu Kervansarayları gibi tek başına durmaktadır. Böyle yalnız konaklama yeri ödevini gören Anadolu Hanları içinde, Osmanlı çağı için bile orijinal denecek zenginlikte bir mekân programına sahiptir. Çeşitli bölümleri arasındaki bağlantıyı sağlayan merkezi haç planlı kısım, büyük fakat revaksız basit avlu, iki istisnai kısım dışında esas itibarıyla tek katlı olarak kuruluşu, başka fonksiyonda ünitelere sahip bir külliye olmadığı halde bir şehir semtine yetecek büyüklük ve teşkilatta ayrı bir hamam yapısının bulunması gibi unsurlar orijinalliğini arttırmaktadır.”¹⁸

Yukarıdaki açıklamalarla, bozkırda tek başına ihtişamlı duruşuyla Selçuklu Kervansaraylarına benzetilen El Aman Hanı, gerçekte onlar gibi “han” olarak adlandırılan bir kervansaraydır. Zaten birçok büyük abidevi Selçuklu Kervansarayını da “han” olarak anılmaktadır. Aksaray-Konya yolu üzerinde ünlü Sultan Hanı, Kayseri-Malatya yolu üzerinde Karatay Hanı, Aksaray-Kayseri yolu üzerinde Sarı Han gibi. Bunların her biri muazzam kervansaraylardır fakat “han” olarak adlandırılmış ve öylece tanınmışlardır.

Seyahatnâme ve Şerefnâme'de El Aman Hanı

Bu bilgilere ek olarak; El Aman Hanını, işlek ve ihtişamlı zamanlarında bizzat görerek, hakkında ayrıntılı bilgiler veren iki önemli kaynağa daha yer vermek gerekir. Bu kaynaklardaki bilgiler, bu tarihi yapının hacim ve işlevsel açılardan normal bir şehir hanının özelliklerini bir hayli aştığını göstermektedir. Bunlardan birisine göre; Evliya Çelebi, 1655 yılı haziranında (Hicri 1065 Şaban) Bitlis'ten Van'a giderken konaklamış olduğu El Aman Hanı hakkında Seyahatname'de şu bilgilere yer verir: “Bitlis deresinden çıktık, Rahva sahrası içinde yürüyerek dört saatte Hüsrev Paşa Hanına gelip, burada menzil aldık. Hüsrev Paşa Hanı Bitlis Hânı (Emiri) toprağında eski bir handır. Yanında başka hiç bir imaret yoktur. Bu sahraya kışın düşen kar ne Erzurum ne Muş'a düşer. Tam sekiz ay minare boyu kar ile bu Rahova kaplı olup bu taraftan Bitlis yolu kapalı olur. Onun için merhum Hüsrev Paşa Karun gibi para harcayıp bu ova

¹⁸ M. Oluş Arık, *Age*, s.105.

içinde şu han ile sağ ve solunda kemerler yaptırmış. Gelen giden tüccar, seyyah ve diğer yolcular her zaman buradan geçerler. Burası kendilerine temmuz ayında soğuk bir mahzen, kışın da sıcak bir hamam olur. Fakat zamanla buranın vakıf gelirleri zayıflamış ve nice yerleri de yıkılmıştır..”¹⁹

Daha erken ve önemli olanı ise, Bitlis Hâkimi Şeref Han’ın, Şerefnâme’de verdiği bilgilerdir. Şeref Han bu eserinde, El Aman Hanı’nın büyüklüğü ve zarafetinden övgüyle söz etmekte ve şunları zikretmektedir: “Tatvan köyü ile Bitlis şehri arasındaki Rahva İmaretini meydana getiren binalar topluluğu; kervanların indiği iki geniş han, yüksek sütunlu bir zaviye, zarif ince yapılı bir hamam, göğüslere ferahlık veren ve imrenme ile sevinç dolduran bir camii, zanaatkârlar ve tüccarlar için yaptırılmış on dükkândan ibarettir. Ayrıca geleni gideni rahatlatmak için oraya 1200 zira’ mesafede bulunan bir çeşmeden duru bir su getirdi. Kendisine verilen ikta topraklarını da bu hana vakfetti. Yolcuların her biri kendi kadri ve mevkiine göre büyük bir ilgi ile ağırlanırlar. Bu hana Türk, Tacik, Arap ve Acem beyleri ve ileri gelenleri ile hür, köle yakın ve uzaktan gelen herkes burada ağırlanır. Ayrıca buraya Hüsrev Paşa tarafından Müslim ve gayr-i Müslim otuz aile yerleştirilmiştir.”²⁰

Şeref Han’ın bu açıklamalarından, El Aman Hanı’nın etrafında bir binalar topluluğunun bulunduğu ve bunların kervansarayla birlikte bir külliye şeklinde planlanıp inşa edildiği anlaşılmaktadır. Yani mevcut han ve hamamdan başka bu kompleks içinde vaktiyle; bir cami, bir zaviye, bir çeşme ve tüccarlar için inşa edilmiş on adet dükkanın bulunduğu anlaşılmaktadır. Zaten, tanzim etmiş olduğu Rahva Vakfiyesinde, Hüsrev Paşa’nın kendisi de, kervansarayın bitişiğinde bu yapıların inşa edildiğini bizzat beyan etmektedir. Ayrıca kervansarayın içinde; büyük bir mescid, mutfak, kiler, fırın, mahzen ve ambar ile birlikte çok sayıda değişik amaçlar için düşünülen odalar ve hücreler ve altı ana bölüme dağılmış her birinde on ikişer adetten toplam yetmiş iki adet ocak bulunduğunu da yine adı geçen vakfiyeden öğrenmekteyiz. Gerçi Rahva Külliyesini oluşturan bu yapılardan bugün sadece kervansaray ve hamam mevcut bulunmaktadır ve Evliya Çelebi de kervansaray’ın yanında başka hiçbir imaretin olmadığını zikretmektedir. Fakat bu durum, zaman içinde vakıf gelirlerinin azalmasıyla bazı bölümlerin bakımsızlıktan yıkılmış olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Her halükarda El Aman Hanı’nın başlangıç itibariyle bir külliye kervansaray olarak planlanıp yapılmış olduğu anlaşılmaktadır. Zamanla bazı bölümlerinin yıkılması ve tarihi yapının bugün sadece Han olarak adlandırılması bu özelliğini değiştirmez. Bununla birlikte bu tarihi yapının, tıpkı Selçuklu Kervansarayları gibi, bilinen ve yaygın olarak kullanılan adıyla, yani “El Aman Hanı” olarak anılmasında ve bu şekilde devamında tarih ve kültür açısından bir sakınca bulunmamaktadır.

¹⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, Cilt III-IV, Üçdal Neşriyat, (Sadeleştirenler: Tevfik Temelkuran, Necati Aktaş, Baskıya Hazırlayan: Mümin Çevik) İstanbul 1986, s.513.

²⁰ Şeref Han, *Age.*, s.401.

El Aman Adının Kaynağı

Halk ağzındaki söylenişle “Aleman Hanı” olan El Aman adının nasıl ortaya çıktığı hakkında kaynaklarda bir kayda rastlamak mümkün olmadı. Her ne kadar halk arasında bu adın; Rahva Ovası’nın dehşetli kış şartlarından canlarını kurtarmak isteyen yolcuların “el aman! yok mudur can kurtaran” dercesine han’a sığınmalarından dolayı ortaya çıktığı söylencesi varsa da bu ihtimalin zayıf olduğu açıktır. Öte yandan yukarıda temas ettiğimiz El Aman Hanı’na ait Hüsrev Paşa Vakfiyesi’ne göre, Tarihi Han Rahva Ovası’nın “Alemler” mevkiinde yapılmıştır. Vakfiye’deki ilgili kısım aynen şöyledir: “...Bitlis’e karib ber-cây-ı serd-i heva yani beyne’nâs meşhur olan Rahva’nın **Alemler** nam mevkiinde sâdirîn ve vâridîn ve mârrîn ve nâzilîne menzil ve me’va olmağičün; on ikişer ocaklı birbiri içinde altı bab (?) kerbânsaray bina idüp...” Bu **Alemler** ibaresi Vakfiye metni içinde birkaç defa geçmektedir. Buradan yola çıkarak, Aleman adının bu Alemler mevki adından zamanla türeyerek gelmiş olabileceği daha makul bir seçenek olarak tarafımızdan değerlendirilmektedir. El Aman adı ise zaten Aleman ibaresinin daha zarif bir söylenişinden ibarettir.

Sonuç

Yukarıdaki kaynak ve değerlendirmeler, El Aman Hanı olarak bilinen Rahva Bozkırındaki büyük tarihi yapı kompleksinin, 1579 yılında, Osmanlı Devletinin Van Beylerbeyi olan Köse Hüsrev Paşa tarafından, külliye tarzında bir kervansaray olarak yaptırıldığını ortaya koymaktadır. Gerçi hamamı hariç etrafındaki diğer külliye yapılarının zamanla tamamen yıkılmasıyla Kervansaray, bozkırda adeta tek başına duran bir kimliğe bürünmüştür. Fakat yine de kapalı alanı haricinde geniş ve revaksız bir avlu, ana yapıya bitişik büyük ve zarif bir hamam ve muazzam büyüklükte bir kapalı alana sahip olan El Aman Hanı bu haliyle bile külliye görünümünde bir kervansaraydır. Geçmişteki hüznü ihmal ve terk edilmişliğe rağmen yakın zamanda geçirdiği büyük restorasyonla yeniden eski haşmetine kavuşmuş olan bu büyük tarihi yapının, “han” olarak anılan bir kervansaray olduğu açıktır. Yalnız yukarıda temas edildiği gibi bu şekilde anılması tarihi ve mimari değerini azaltmaz. Çünkü Anadolu’da bunun örnekleri çoktur. Bundan dolayı tarihi han’ın adının illa da kervansaray olarak değiştirilmesi şart değildir. Zaten zamanla yerleşmiş ve halkın muhayyilesine işlenmiş yer ve mekân adlarının sonradan değiştirilmesi zordur. Asıl yapılması gereken şey kanaatimizce; bu tarihi kompleksi, kendi vakfiyesine uygun bir şekilde ve mimarisine zarar vermeden, yeniden insanların uğramadan geçemeyecekleri bir sosyal mekân haline getirmektir. Öte yandan Van Beylerbeyi olmakla beraber adı Bitlis Tarihi ve El Aman Hanı ile özdeşleşen merhum Hüsrev Paşa’yı da, yaptırmış ve yaşaması için büyük gelirler vakfetmiş olduğu bu muazzam eserinden dolayı daima hayır ve rahmetle yad etmektir. Tabi ki Paşa’nın bununla eş zamanlı olarak Bitlis’te yaptırmış ve gelirlerini tamamen El Aman Hanına vakfetmiş olduğu diğer bayındırlık ve hayır eserlerini de unutmadan. Bunlar; şehir merkezine yakın mesafede Papşin (Hüsrev Paşa) Hanı, Kale dibinde

çok sayıda dükkandan oluşan bir çarşı (Eski Çarşı), bu çarşı içerisinde, pahalı mermerden yapılmış bir hamam (Hüsrev Paşa Hamamı), yine bu çarşı içinden geçen Bitlis Çayı üzerinde yapılmış iki zarif köprü,²¹ hamamın karşısında 29 dükkandan oluşan iki katlı Debbaglar Bedesteni, yine bu alan içinde bir işhanı ve ona bitişik 67 dükkandan oluşan Hirefler (Zenaatkarlar) Arastası'dır.²²

Kaynakça

Akalın, Şebnem; “Kervansaray”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXV, İstanbul 2002, s.299.

Arık, M. Oluş; *Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı*, Ankara -1971.

Aslanapa, Oktay; *Osmanlı Devri Mimarisi*, İnkılap Kitabevi Yayını, İstanbul-1986.

Danimend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, III, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1972.

Eyice, Semavi; “Hüsrev Paşa Küliyesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XIX, İstanbul 2002, s.49-50.

Mehmed Süreyya; *Sicill-i Osmanî*, II, Kültür Bakanlığı ve Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Ortak Yayını, Ankara 1996.

Oflaz, Mustafa – Tekin, Rahmi; “Van Beylerbeyi Köse Hüsrev Paşa ve Rahva Kervansarayı Vakfiyesi”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 1, Yıl 2000, s. 202-220.

Özgüdenli, Osman Gazi; *Şeref Han (Ö.1012 / 1603-1604)*, *Türkiye Diyanet Vakfı, İslam Ansiklopedisi*, XXXVIII, İstanbul 2010, s.548.

Uzunçarşılı, İ. Hakkı; *Büyük Osmanlı Tarihi*, III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975.

²¹ M. Oluş Arık, *Age*, s.81.

²² Mustafa Oflaz- Rahmi Tekin; *Agm.*, s. 213.

Resimler

Resim-1 El Aman Hanı Restorasyon Öncesi Görünümü

Resim-2 Restorasyon Sonrası Dış Avlu ve Portalın Görünümü

EL AMAN HANI VE KÖSE HÜSREV PAŞA ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Resim-3 Restorasyon Sonrası Ön Cepleden Genel Görünüm

Resim-4 Restorasyon Sonrası Arka Cepleden Genel Görünüm

Resim-5 Restorasyon Sonrası İç Görünüm

Resim-6 Restorasyon Sonrası Hamam İç Görünümü

